



VESZPRÉMY LÁSZLÓ
Pázmány Péter Katolikus Egyetem

Aetas 40. évf. 2025. 3. szám, 173–180.

ISSN 0237-7934

DOI 10.14232/aetas.2025.3.173-180

www.aetas.hu

A Szent István-örökség kritikus szemmel

Nora Berend: Stephen I, the First Christian King of Hungary. From Medieval Myth to Modern Legend. Oxford: Oxford University Press, 2024. 272 oldal

Berend Nóra, a Cambridge-i Egyetem magyar történelem iránt elkötelezett professzora nagy sikerű, magyarra is lefordított könyve¹ után István alakját a központba állító tanulmánykötettel jelentkezett. A kötet szokatlan, olykor provokatívnek tűnő kérdésfelvetéseivel a hazai olvasókat bizony ki-zökkentheti megszokott komfortzónájukból. A szerző ugyanis tudatosan azzal az igénnyel állította össze írásait, hogy kritikus szemmel tekintse át az Istvánra vonatkozó egykorú forrásokat, gondosan mérlegelve, hogy azok-ból melyek tekinthetők autentikusnak és melyek nem. Ennek jele, hogy nem használja István neve előtt a „szent” jelzőt, ami pedig 1083-tól már „jog szerint” megillette, s a protestáns hagyománytól, valamint a kommunizmus évtizedeitől eltekintve mindmáig használjuk is. Ez annál meglepőbb, mivel a könyv alapjában nem Istvánnal és uralkodásával foglalkozik, hanem Istvánnak „Szent Istvánként” befutott karrierjével – a cím szerint mítoszával és legendájával – és mindmáig tartó utóéletével. Ilyen alapon a Szent Korona vagy a Szent Jobb jelzőjét is nyugodtan el lehetett volna hagyni.

A kötet jól szerkesztett és a külföldi olvasó számára rendkívül informatív bevezet-

tőjében a szerző áttekinti István korabeli alakjára, későbbi tiszteletére és kultuszára vonatkozó ismereteinket a kezdetektől a Fidesz kormányokig. Mindvégig abból indul ki, hogy a korabeli uralkodóról vajmi keveset tudunk, a későbbi középkori forrásokból pedig nem a „valóságot”, hanem a korabeli történetírást ismerhetjük meg. A szerzőt így a fennmaradt korabeli források nem igazán foglalkoztatják, mivel azok szerint egyébként is csak kis számban maradtak fenn, későbbi lejegyzésűek, ráadásul idegen országokból érkezett írástudók munkái.

Persze viszonylagos, hogy a forrásokat tekintve mi a sok, mi a kevés. Valóban, a közel négy évtizeden át királyként uralkodó István alakjáról beszélő tudósítások nem kényeztetnek el bennünket, ám Font Márta összehasonlító kutatásai rávilágítottak, hogy a közép-európai térség, az „Új Európa” államalakulatai közül mégiscsak éppen a Magyar Királyságból (nyilván nem államról beszélhetünk, aminek problémájára a szerző nem tért ki) maradt fenn a legtöbb forrás a 11. századból.² Ezek között találunk királytükroket, törvényeket, görög és latin okleveleket, a század végéről legendákat. Az okleveleket illetően újabban Wolfgang Huschner a német hatásokat emelte ki, ami árnyalja az

¹ A kereszténység kapujában. Zsidók, muszlimok és „pogányok” a középkori magyar királyságban, 1000 k.– 1300 k. Máriabesnyő: Attraktor, 2012.

² Font, Márta: *Völker – Kultur – Beziehungen: Zur Entstehung der Regionen in der Mitte des mittellalterlichen Europa*. Hamburg: Verlag Dr. Kovac, 2013.

oklevelek hitelességének kérdését is.³ Nem is beszélve Szent Gellért *Elmélkedések* című terjedelmes művéről, amelyet ha nem is Magyarországban írt, a szövegbe több ponton belemélyült itteni tartózkodása alatt.

Teljesen egyet lehet érteni azonban a szerzővel abban, hogy István tiszteletében a politikai-egyházpolitikai jelleg már a 11. század közepétől meghatározó volt. Nyilván az ő emlékeztetének köszönhető, hogy a források már az 1040-es évektől Fehérvárt tekintik az ország központjának, ahol 1044-ben Pétert – talán Nagyboldogasszony ünnepén – megkoronázták, majd 1046-ban I. Andrást is, aki trónra lépve már tudatosan keresteti az első királyhoz kapcsolódó tárgyakat. De hát ez egy első, a keresztény egyházszervezetet kiépítő, közel fél évszázadig uralkodó király esetében egyáltalán nem meglepő. Az, aki életében jelentős politikai szereplő volt, halála után is az marad. Személyében kapcsolódott össze a dinasztia legitimitása, az ország szuverenitása és az egyházszervezet apostoli kiváltsága. Mindezt legendái összegezték, amelyek az utókor számára – egészen a protestantizmusig, illetve a 19. századi kritikai történetírás megjelenéséig – elsőrangú és szó szerint hitelt érdemlő források maradtak. Ezeket lehet ugyan „középkori mítosz-nak” nevezni, ami azonban nem zárja ki, hogy megőrizték – már ha ilyen egyáltalán létezik – a korabeli „valóság” egyes elemeit. Persze rögtön igazat adva a szerzőnek, nyilvánvaló, hogy az utókort sohasem a „valóság” elemei, hanem a mítosz és annak napi hasznosíthatósága vonzotta. Joggal hangsúlyozza, hogy forrásaink sohasem „semleges írások”, hanem tendenciózus alkotások.

A szerző többször is hivatkozik – igen megtisztelő módon – egy korábbi írásomra, amelyben határozottan állást foglaltam az István-kori történelem Kálmán-kori tudatos átírása-aktualizálása mellett.⁴ Ezt a nézete-met változatlanul fenntartom, de a jelen kötetben háttérben maradt tanulmányom néhány megállapítása. Úgy vélem, joggal hívtam fel a figyelmet arra, hogy egy sajátosan magyarországi 11. századi liturgia megszületése milyen fontos szerepet játszott a már akkor is hatalmas területű királyság integrációja és önálló szellemi arculatának megtalálása szempontjából. Ezen a téren a magyar szentek, jelesül Szent István legendáinak a beemelése meghatározó volt, hiszen az imádságok és templomi olvasmányok szó szerinti átvételek voltak a legendákból. Arról nem is beszélve, hogy a király egyházalapításai már közvetlenül halála után, majd később a nagyszámú István patrocínium mind hozzájárulhattak a király liturgikus tiszteletéhez, s a magyar nyelvű szentbeszédeknek köszönhetően a nép körében is már a 11. század végétől kezdve nyilván fokozatosan – forrásokkal sajnos csak töredékesen bizonyítható módon – kibontakozott kultusza. A Gall Névtelen krónikája szerint 1113 körül III. Boleszló mindenesetre már István sírjához zarándokol Fehérvárra, sőt a krónikás hangsúlyozza, hogy kettőjüknek még születésnapja is megegyezett.⁵ Ráadásul maga az *Intelme*k is egy folyamatosan olvasott mű maradt annak köszönhetően, hogy bekerült a magyar „törvénytárba”, és a legújabb korig ott is maradt.

A kötet egyik problematikus része a Koppány-fejezet. A szerző már évekkel ezelőtt publikált nézete szerint Koppány története,

³ Huschner, Wolfgang: *Transalpine Kommunikation im Mittelalter. Diplomatische, kulturelle und politische Wechselbeziehungen zwischen Italien und dem nordalpinen Reich (9–11. Jh.)*, Bde. 1–3. Hannover: Hahnsche Buchhandlung, 2003. I. 404–418.

⁴ Veszprémy, László: *The Invented 11th Century of Hungary*. In: Urbanczyk, Przemisław

(ed.): *The Neighbours of Poland in 11th Century*. Warszawa: DIG, 2002. 137–154.

⁵ Bagi Dániel: *Szent László és Szent István Gallus Anonymus gestájában: Megjegyzések a III. könyv 25. fejezetéhez*. Századok, 139. évf. (2005) 2. sz. 291–334.

alakja és neve István idején nem létezett, pontosabban azt csak a Hont-Pázmány nemzetség iránt elfogult történetírók illesztették be később a krónikába.⁶ Ezt azzal is alátámasztja, hogy Koppány neve a krónikán kívül egyetlen más korabeli forrásban sem fordul elő. A krónika 41. és 64. fejezete valóban gyanús, a kései betoldások lehetőségét már többen – köztük én is – felvetették. Ehhez kapcsolódóan Berend Nóra a *Pannonhalmi kiváltságlevél* vonatkozó passzusát is kései, 13. századi betoldásnak tekinti. Ennek ellenére Koppány neve visszamehet korai, „valós” hagyományra. Nem lenne példa nélküli, hogy számos esetben létezőnek tekintett személyekről csak egyetlen említéssel rendelkezünk. Az pedig, hogy később egyházi környezetben is előfordul a név, még nem akadály (ismerünk Attila nevű szerzetest is a 13. századból). Végül, a szerző érvelésében Koppány felnégyelése is a kései betoldás bizonyítékeként jelenik meg, hiszen az köztudomásúan csak századokkal később válik a felség-sértő lázadók elfogadott büntetésévé Nyugat-Európában. A jogtörténeti szakirodalomban ennek korai példái mégsem ismeretlenek, így ez az érv sem lehet döntő.⁷ Mindenesetre a hazai Koppány-rajongók örömmel vették, hogy vezérüket mégsem négyelték fel, s emeltek is fiktív sírhelyet számára a nezdei hegyen. A fejezetben a Koppány-hagyomány alapos, mindenre kiterjedő néprajzi, toponímiai, filológiai szempontú összefoglalása olvasható. Nem kevésbé izgalmas Koppány 19. századi s főleg 20–21. századi magyarországi feltámadásának és utó-

életének bemutatása, amihez a szerző meggyőző párhuzamot talált a finn Lalli tizenkettedik századi alakjában. S napjaink hazai Koppány-kultusza kapcsán akkor még szóba sem hozta a Balatonhoz közeli Szólád mellett, a nezdei dombtetőn felállított Szkíta Golgotát vagy éppen a somogyvári erdőben Koppány tiszteletére állított emlékkövet.

Az itt olvasható fejtegetésekben felmerül a legendák és a magyar krónika forrásértékének kérdése. A legendákat a szerző kései, megbízhatatlan forrásnak tekinti. Ez részben igaz, de mellőzésük mégis indokolatlan. Persze nem példa nélküli, hiszen Kós Károly *Az országépítő* című művét úgy írta meg, hogy egy szót sem vett át a legendákból, sőt István nevéhez sem illesztette hozzá a „szent” jelzőt. Pedig éppen a 10–11. századi legendák azok, amelyek a csodák rovására még történeti részleteket is megőriztek. Jó példa erre Szent Ulrich első legendája, amely hitelt érdemlően írja le az augsburgi csatát, s az abban foglaltakat a történészek el is fogadják. Ezeket a vonatkozásokat azonban Ulrich kései legendái korszerűtlennek érezték, és egyszerűen kihagyták. Sőt, a Géza-kori kereszténységre egyetlen hitelesnek tűnő híradásunk is Querfurti Brúnó legendájában olvasható. Nem véletlen, hogy az 1030-as német támadás kapcsán Konrád német császár nevét a magyar források közül egyedül István legendája őrizte meg. Az István alapította római zárandokházat már 1058-ban, azaz jóval a legendák megírása előtt említik, így az sem a legendaszerzők fikciója.⁸ Hasonlóképpen Szent Gellért *Nagy legendájának* számos

⁶ Berend Nóra: *Koppány és a szent jobb: Szent István-legendák nemzetközi keretben*. In: Feleles Tamás – Hunyadi Zsolt (szerk.): *Szent Márton és Benedek nyomában Tanulmányok Koszta László emlékére*. Szeged–Debrecen: SZTE, 2019. 98–112. Tudomásunk szerint a tanulmányra nem történt érdemi szakmai reflexió.

⁷ His, Rudolf: *Das Strafrecht des deutschen Mittelalters: Teil. I. Die Verbrechen und ihre Folgen im allgemeinen*. Leipzig: Weicher, 1920. 482.; idézi: Vázsonyi Ottó: *Hasonlósá-*

gok és különbségek a 10–14. századi nyugat-európai és magyar kivégzési szokások közt. In: Weisz Boglárka – Balogh László – Szarka József (szerk.): *Tanulmányok a középkorról*. Szeged, SZTE, 2001. 166–168.

⁸ Molnár Antal előadása a Szent István Akadémián, 2025. március 3. Budapest. https://www.youtube.com/watch?v=D5YHHDd77fE&ab_channel=SzentIstv%C3%A1nTudom%C3%A1nyosAkad%C3%A9mia (Utolsó letöltés: 2025. március 10.), majd nyomtatásban is: *Szent István és Európa. A római magyar za-*

részletét – bár a szöveg 14. századi – István korára nézve megbízható szövegnek szokás tekinteni.

A szerző nem tekinti hiteles forrásnak a magyar krónika szövegét sem, mivel legkorábbi fennmaradt szerkesztése 14. századi. Valóban, a magyar kutatók mindmáig vitatkoznak azon, hogy hol lehet betoldásokat azonosítani a krónika 11. századot tárgyaló szövegében. Ám bizonyosan vannak benne István korára visszamenő értesülések. Sőt az 1113 körüli időszakkal kapcsolatban a már említett Gall Névtelen személyében kontrollforrásunk van, aki már szó szerint idéz a magyar krónikából, mégpedig éppen István temetésének leírásából, s talán még az *Intelmeket* is olvasta. Ez persze nem jelenti azt, hogy mindent el kellene fogadnunk, amit a magyar krónikában olvasunk. Amikor korábban magam is a „kitalált 11. századról” írtam, elsősorban arra gondoltam, hogy István korát alapvetően a megváltozott magyar–német viszony eredményeként írták újra, sok mindent feledésre ítélve. Nem véletlen, hogy ebben a műben Gézáról, a koronaküldésről, koronázásról, a németekről egy szót sem olvashatunk. Nyilvánvaló betoldást kell látnunk Szent Adalbert keresztelő szerepének leírásában is, amivel kapcsolatban éppen a magyar egyháztörténészek fogalmaztak meg különféle, a legenda valószínűtlenül állítását magyarázó feltevéseket.

A kötet egyik legsikerültebb, negyven oldalával legterjedelmesebb írása az *István, a király* c. rockopera (1983) társadalomtörténeti, történeti kontextusával foglalkozik. A szerző itt igazán megmutatja történeti kvalitásait, a művet magabiztosan helyezi el az 1945–1984 közötti magyar társadalom- és szellemi történet tablóján. Hihetetlenül érdekes elemzések mutatják be az opera korabeli értelmezéseit, az 1956-os forradalomra és Nagy Imre mártírhalálára való lehetséges utalásokat. Árnyaltan értelmezi a Kádár

János – István király és Nagy Imre – Koppany közötti lehetséges, már a bemutató idején is sokakban felvetődött áthallásokat. Hasonlóképpen izgalmas az addig elfojtott nemzeti érzések, ha úgy tetszik, a nacionalizmus újjáéledésével vagy annak éppen a pártállam által elfogadott „levezetésével”, sőt egyenesen egy elveszett magyar identitás visszaszerzésével kapcsolatos gondolalamelete. Bizonyos, hogy az 1980-as évek utáni nemzedékek István-képét mindmáig meghatározó, a történeti összefoglalóknál ezerszer hatásosabb alkotásáról olvashatunk.

A kötet külön tanulmányt szentel a Szent Jobbnak, amely egyedülálló módon szakrális ereklyeként jutott a regáliákkal szinte azonos jelentőségre. A különleges figyelem érthető az ereklye Mária Teréziával kezdődő és máig tartó politikai jelentősége miatt. Másrészt érdekes, hogy a szerző figyelmét csak ez az egy tárgy vonta magára. Hiszen éppen Istvánhoz számos más, többé-kevésbé valószínűsíthetően vagy éppen kétségbenvonhatatlannul kapcsolódó tárgy, ha úgy tetszik, kontakt ereklye tartozik, amelyek említése elmaradt. A palást hitelességét nem szokás kétségbe vonni (a szerző sem kételkedik ebben), de a jogarral már nem foglalkozik. Az utóbbi hegyikristály anyaga valószínűvé teszi, hogy II. Henrik császár ajándékáról lehet szó, még ha ez iránt merültek is fel kétségek.⁹ Az Istvánnak tulajdonított prágai kard hitelességét általában nem szokták vizsgálni, a szerző sem teszi, noha bizonyos, hogy a magyar kincstárból származik.

A szerző megállapítása szerint az ereklyével kapcsolatos kételyek eddig annak raguzai „kalandja” miatt támadtak. Ő maga viszont az ereklye korai története kapcsán igyekszik kételyeket támasztani az olvasóban annak hitelességét illetően. Ezeket természetesen csak növeli, hogy a szentjobb apátság oklevelei csak Gyöngyösi Gergely 16. század eleji gyűjteményében, kései átírásokban

rándokház alapításának nemzetközi kontextusa Budapest: Szent István Akadémia, 2025.

⁹ Nagy, Péter Tamás: *Islamic Art And Artefacts in Twelfth and Thirteenth Century Hungary*. MA Thesis. Budapest, CEU, 2015. 14–25.

vagy éppen Bonfini tolmácsolásában maradtak fenn, így azok hitelessége nehezen vizsgálható. Az ellentmondásos adatokból változatlanul nehéz az ereklyét őrző apátság alapításáról és korai történetéről bármi biztosat mondani, amit Álmos herceg személyének feltűnése még tovább bonyolít. Ezért a hangsúlyt – legalábbis ebben a terjedelemben – semmiképpen sem a nemzetközi érdeklődésre aligha számot tartó olyan rész kérdésekre helyeztük volna, mint Koppány történetisége vagy a Szentjobb monostor alapítása.

A Szent Jobb megtalálásának valóban igen gyanús történetét örökítette meg 1100 körül az István-legenda szerzője, Hartvik. (A legenda kitűnő angol fordítását éppen Berend Nórának köszönhetjük.) Ebből teljesen nyilvánvaló, hogy a Jobb elkerülése Fehérvárról nem volt problémamentes, utólagos magyarázatra, igazolásra szorult. Az igazolás pedig a legendairodalom jól ismert megoldását követi az isteni beavatkozás beszövéseivel. Igen valószínű, hogy a fehérvári káptalan érthető okokból sérelmezte a karereklye elkerülését, abban saját kiváltságainak a semmibe vételét láthatta, s mindent elkövetett visszaszerzése érdekében, így a történet ennek a vitának halványuló emlékét őrizte meg. Az eredeti őrzési helyükről elvitt ereklyék hitelessége persze mindig problematikus. Úgy gondolom, a hitelesség változatlanul a raguzai kereskedők tisztességén áll vagy bukik, akiknek megbízhatósága mellett újabban Molnár Antal hozott fel érveket, melyeket a szerző nem különösebben látszik értékelni.¹⁰

Valóban telitalálat a párhuzam a Szent Oszvald legendájában szereplő alamizsnát osztó örök életű kézzel, noha a kutatók további lehetséges forrásként Nagy Szent Gergely *Dialogijában* olvasható egyik csodára is utalnak (III, 5, 2). A szerző a Beda Venerabilis híres egyháztörténetében (III, 6) leírt Oszvald-legendát jelöli meg forrásként, amely persze számos további alkotás forrásul szolgált, így Alkuin is idézi „York poem”-jében (*Versus de patribus regibus et sanctis Euboricensis ecclesiae*).¹¹ Meglepő lenne, ha a német szerzetesek nem hozták volna magukkal Oszvald legendájának ismeretét, meg persze Beda műveit is (bár legkevésbé talán hatalmas egyháztörténeti munkáját).

Azonban tévedés – ahogyan azt a szerző teszi – szövegszerű párhuzamot emlegetni az *Intelmek* és Beda munkája között, ilyet a hivatkozott Nemerkenyi Előd sem állított. Oszvald legendájának feltételezett ismerete egyébként éppen azt igazolná, hogy általánosan ismert volt a szentek jobbjának kiemelt tisztelete, s az, ami István jobbjaival történt, nem szokatlan, s akár hihető is lehet. Maga III. Ottó is Szent Adalbert karereklyéjét (*brachium*) szerzi meg – igaz, nem tudjuk, hogy a jobbja volt-e –, s vélhetően ezt adja Rómában a Tiberis szigetén emelt templomnak (ahonnan majd 1938-ban visszakerül Gnieznóba). Oszvald jobbjának egyébként hasonlóan kalandos sorsa volt: eltulajdonították, majd „Isten akarata” vezérelte végső őrzési helyére. A szerzőt dicséri, hogy Klaniczay Gábor érvelését követve Oszvald tiszteletének és legendái valószínűsíthető

¹⁰ A legutóbbi összefoglalását a szerző természetesen már nem használhatta: Molnár Antal: *Migrating bones. Refugee relics from Hungary and the Balkans in mid-sixteenth-century Ragusa*. In: Bárány, Attila – Czaja, Roman – Flachenecker, Helmut – Pószán, László (szerk.): *Zwischen Ostsee und Adria II. Ostmitteleuropa im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit. Die Mobilität von Menschen, Gütern, Geld, Diplomaten, Reliquien*. Debrecen: DE, 2024. 393–406. Molnár Antal cikkei erről

megjelentek már 2003-ban és 2008-ban, azokat a szerző is ismeri.

¹¹ Az Oszvald-motívum sajnos nem került említésre a legújabb István-legenda fordításban. Klaniczay, Gábor – Csepregi, Ildikó (eds.): *The Sanctity of the Leaders Holy Kings, Princes, Bishops and Abbots from Central Europe (11th to 13th Centuries)*. Budapest – New York: CEU Press, 2123. (CEMT 7).

hazai ismeretének komolyabb jelentőséget tulajdonít. Az Oszwald-motívum a legenda-szerző Hartvik délnémet területen való iskolázottságára is fényt vethet, ami neve alapján nem lenne meglepő.

A kötet szerzője nem mondja ki, de mégiscsak azt sugallja, hogy a középkori, elsősorban a katolikusok által szentként tisztelt figurák politikai emlékezetbe való emelése, megőrzése anakronizmus, ami a 21. században a középkorral való „visszaélésnek” tekinthető.¹² Ezzel kapcsolatban általában a kevés számú egykorú forrásra és azok félreértelmezésére utal, de persze a források esetleges bősége sem változtatna a kritikáján. Ezzel nincsen egyedül, Norvégiában már most hallani lehet kritikus hangokat, amelyek Szent Olaf (uralk. 1015–1030) 1030. évi jubileumának előkészítésével kapcsolatosak. Ez esetben valóban kellemetlen, hogy népnyelvi *sagák* megőrizték a norvég király viking rablóvezér múltját és kegyetlenként, olykor már-már szadistaként jellemzik lelki alkatát. A kegyes emlékezet mégis hozzá köti – meglehet pontatlanul – a norvégiai keresztény egyházszervezet kialakítását. Ezzel szemben Istvánról forrásaink nem őriztek meg semmi dehonesztálót. Itt éppen az az érdekes, hogy a töredékes korabeli források és a jámbor emlékezet nem is állnak olyan távol egymástól. Az ellenálló törzsfőkkel való leszámolás és a térítés bizonyosan véres volt, de annál több egykorú forrásunk van arra nézve, hogy támogatta a zarándokokat, levelezett külföldi egyházi személyiségekkel. Ha külföldi krónikás, így Merseburgi Thietmar nagy ritkán emlegette, akkor csak jót írt róla, megemlítve például, hogy a király Gyula után annak feleségét is szabadon engedte. Meglepő módon akkor sem írtak róla rosszat, amikor kitört az 1030. évi magyar–német háború, sőt II. Konrád káplánja, Wipo

szinte ugyanazt írja Istvánról, mint a későbbi István-legenda. Ez talán az egyik fordulópont a korai magyar történelemben, amikor az ország látványosan kitört az addigi laza német „protektorátus” alól, s fegyverekkel érzékeltette ekkorra megizmosodott öntudatát és erejét. (Nem véletlenül számol be erről a háborúról a 12. század közepi *Kaiserchronik* közel másfél száz sorban.) Azt, hogy 1030 előtt milyen volt a német–magyar viszony, s német tanácsadók mennyire szólaltak bele az országos ügyekbe, csak találgatni lehet. Mindenesetre sokatmondó, hogy 1007-ben és 1012-ben az esztergomi érsek megjelent a bambergi egyház ünnepségein, mintha csak a birodalmi egyház képviselője lenne. Végül nem utolsósorban II. Henrik kegyes uralkodása és egyházpolitikája közvetlen mintaként szolgálhatott Istvánnak, akár tetszett neki, akár nem, de említhetném még a korabeli német uralkodók Szűz Mária- és Szent Péter-tiszteletét is. A király számára tanácsadói által közvetített és sugallt király-kép nem állhatott távol II. Henrikétől, amit az udvarban jelen lévő és nem kis befolyással bíró Gizella személye csak hangsúlyosabbá tehetett. Elég fiúgyermekük Ottó és Henrik nevére utalni. István emlékezetének alakítása szempontjából nem kis jelentősége lehetett a püspöki egyházak és monastorok alapításának, amelyek magától értetődően megőrizték az alapító emlékét, misét mondtak emlékezetére, halála napját feljegyezték, s mindent elkövethettek, hogy idealizálják alakját. Minderről azonban szinte alig olvasható valami a könyvben.

A kötetet záró, a Szent Koronával foglalkozó rész a hazai és nemzetközi szakirodalom páratlanul alapos ismeretéről és feldolgozásáról tanúskodik, amelyet mértéktartóan össze is foglal.¹³ A külföldi olvasók számára ez remek bevezetés a magyar korona

¹² Vö. az osztrák középkori akadémiai intézet honlapjával <https://www.oeaw.ac.at/en/imafo/the-institute/about/use-and-misuse-of-the-middle-ages> (Utolsó letöltés: 2024. december 29.)

¹³ A szerző nemzetközi tájékozódását jól mutatja az általa szerkesztett remek kötet: Berend, Nora (ed.): *Christianization and the Rise of Christian Monarchy*. Cambridge: CUP,

történetébe, s jól egészíti ki Bak János és Pálffy Géza nemrégén megjelent angol nyelvű könyvét.¹⁴ A szerző konklúziója szerint nemcsak a görög, hanem a latin korona sem, még azok egyes darabjai sem kapcsolhatók Istvánhoz és korához, miként a görög és latin rész összeillesztésének kérdésében is óvatos.

Ebben a fejezetben azonban bizonyos hangsúlyokat mi máshova helyeztünk volna, sokkal nagyobb teret adva például a protestáns koronakritika bemutatásának (többek között Tóth Gergely munkái alapján), valamint Bene Sándor írásait követve Mária Terézia korának. A koronaküldés kapcsán a pápa szerepét nem zárnánk ki teljesen, hiszen II. Szilveszter pápa maga is aktív külpolitikát folytatott. Annál kevésbé hagynánk ki személyét, mivel III. Ottó császárral közismerten szoros „munkakapcsolatban” állt, s a korban szokásos közreműködését a koronázásban a császár mellett Merseburgi Thietmar jól ismert szavai egyáltalán nem zárják ki. Érdekes, hogy a szerző figyelmét elkerülte Szentmártoni Szabó Géza irodalomtörténetész merész, inkább gondolatébresztőnek tekinthető érvelése.¹⁵ A kutatók egy részét követve szerinte először Mátyás király idejében ábrázolták együtt a latin és görög koronát, ami ellentmond az elterjedtebb véleménynek, mely szerint ez csak a 16. század közepén igazolható. Szentmártoni Szabó ennek alapján úgy véli, hogy a korona két részét Mátyás korában illesztették össze.

Nem meglepő módon ez a fejezet kínál a szerzőnek alkalmat arra, hogy bemutassa a Szent Korona-tan történetét és napjainkig terjedő hazai politikai aktualizálását, a koronának a Fidesz-kormányok propagandájá-

ban, a magyarországi politikai, jogtörténeti, népszerűsítő és műkedvelő irodalomban betöltött szerepét.

Gondolatmenetében hangsúlyos szerep jut annak, hogy vizsgálja és egyben cáfolja a forrásokban elforduló „királyi korona” és „Szent Korona” említések automatikus azonosítását a mai, Istvánnak tulajdonított koronával. A külföldi gyakorlatból számos példát idézve arra a következtetésre jut, hogy a korona az 1290-es évek előtt sokkal inkább elvont fogalomként jelent meg a szövegekben, mintsem az első királyhoz kapcsolt tényleges tárgyként. István „szent koronájának” megszületését a nápolyi trónigények miatt szorult helyzetbe került III. András király legitimációs propagandája részeként írja le. Mindez – érvelése szerint – körülbelül úgy történhetett, ahogyan a 14. században a *Reichskrone* Nagy Károly koronájává vált. Ezután még számos példát hoz a „szentként” tisztelt európai koronákra, kétségre vonva a magyar korona különleges helyét, annak egyediségét. Úgy látja, hogy az ezt hangoztató nézetek inkább a 20–21. század termékei. Eckhart Ferenc munkáját követve a Szent Korona-eszme megszületését is a 19. századra teszi, s az előzményeket az organikus állameszme közös európai örökségének tekinti.

Berend Nóra kötete – talán nem egészen váratlanul – heves indulatokat váltott ki, részben már 2024 szeptemberében a Magyar Hagiográfiai Társaság ülésén tartott könyvbemutatón, részben azt követően az internetes hírportálokon és a nyomtatott sajtóban, sőt ugyanazon év novemberében a közmédia M5 csatornája is külön műsorban bírálta a mű szemléletét. A vita forrása leginkább az

2007., ismertetésemmel Századok, 143. évf. (2009) 2. sz. 490–493.

¹⁴ Bak, János M. – Pálffy, Géza: *Crown and Coronation in Hungary 1000–1916 A. D.* Budapest: BTK Történettudományi Intézet – Magyar Nemzeti Múzeum, 2020. A bibliográfiába sajnos nem kerültek be Tóth Endre angol nyelvű munkái (*The Coronation Mantle*. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 2023.; *The*

Hungarian Holy Crown and the Coronation Regalia: with essays by Attila Horváth, Géza Pálffy, and Attila Zsoldos. Budapest: Ország-ház Könyvkiadó, 2021).

¹⁵ Szentmártoni Szabó Géza: *A Szent Korona és Mátyás király*. Napút: irodalom művészet környezet, 20. évf. (2018) 4. sz. 26–31.

lehet, hogy a könyvben félreérthető módon fonódik össze a szaktörténeti forrásértelmezés és forráskritika és egy nagy ívű deszakralizált politikai arckép nagyrészt recepciótörténeten keresztül való megrajzolása. Az egész történet persze korábban kezdődött, ugyanis legfontosabb megállapításait a szerző már 2015-ben előadta Bécsben az *Institut für Mittelalterforschung der Österreichischen Akademie der Wissenschaften* által szervezett ülésen, majd 2018 decemberében az ELTÉ-n is. A középkori magyar történelemmel kapcsolatos mítoszokkal szemben pedig az új hazai 5. osztályos tankönyvet bírálva fogalmazta meg véleményét a Történelemtanárok Egyesülete honlapján 2020 júliusában, amire az Oktatási Hivataltól kikérő választ kapott.¹⁶ Mindez csak azért érdekes, mert most a könyv kapcsán a korábbi viták tényleges és vélt hazai érintettjei úgy érezték – a legtöbb esetben az angol könyv kézbevétele és ismerete nélkül –, hogy eljött az idő nézeteik újbóli összefoglalására, összűzet nyitva a „hazafias történetírás” és a „nemzeti büszkeség” elleni támadás visszaverésére. Amint ilyenkor lenni szokott, a szűkebb szakmai megfontolások és az ideológiai indíttatású érvelés sajátosan keveredett, leginkább gyengítve egymást.

A kötet feltétlen érdeme, hogy értően, hatalmas szakirodalmi ismeret alapján tekint ki a Szent István-hagyomány évszázadait. Magáról az uralkodó koráról – meglepő módon – alig lehet gondolni olvasni. Király

Béla sorozatában Györffy György nagy monográfiájának csak egy rövidített, jegyzetek nélküli változata jelent meg.¹⁷ Meglepő módon franciául olvasható egy mértékadó, nálunk szinte észrevétlen maradt terjedelmes összefoglalás a korszakról Marie-Madeleine de Cevins tollából.¹⁸ Pedig éppen az utóélet vonatkozásában lenne mit feldolgozni egy új angol nyelvű monográfiában, miután számos remek részfeldolgozás született – csak néhányukat említve – Bene Sándor, Tóth Gergely tollából. De már ebben a kötetben is szívesen olvastunk volna többet Péter Lászlónak csak röviden megemlített fejtegetéseiből vagy éppen Tusor Péternek említetlenül maradt írásából a magyar királyoknak az első világháború végéig ténylegesen gyakorolt apostoli jogáról.¹⁹ Mindezekből az derülne ki, hogy a Szent István-i hagyomány, a mítosz és a Szent Korona a magyar történelem válságos évszázadaiban egy élő és pozitív, a királyságot összetartó szerepet töltött be: elég, ha a 16. századtól három részre szakadt ország politikai jelképeire gondolunk. Persze látnunk kell, hogy a politikai propaganda és ideológia sohasem bánt kesztyűs kézzel a tényekkel és történeti forrásokkal, de a szentkirály-hagyomány politikailag motivált felhasználása, kihasználása ennek ellenére is lehet adott esetben elismerésre méltó vagy legalábbis méltánylandó. Sok hazai olvasó ezt a szílat biztosan hiányolja a könyvből.

¹⁶ <https://www.oktatas.hu/koznevelas/tortenelem5>. (Utolsó letöltés: 2024. december 29.)

¹⁷ Györffy, György: *King Saint Stephen of Hungary*. New York: Columbia University Press, 1994. (Atlantic Studies on Society in Change 71).

¹⁸ de Cevins, Marie-Madeleine: *Saint Étienne de Hongrie*. Paris, Fayard, 2004. A könyvet sok más magyar vonatkozású műhöz hasonlóan éppen Berend Nóra ismertette az *Annales* folyóiratban. *Annales*, 60. (2005) No. 6., 553.

¹⁹ Tusor Péter: *Katolikus király apostoli jogai? A magyar királyi főkegyúri jog, 1417–1918*. *Aetas*, 34. évf. (2019) 3. sz. 109–121.